

II. VILMOS

— *Jellemrajz-próba* —

A TÖRTÉNELEM még nem ítelt fölötte. Amit a kortársak mondanak, nem döntő, az egyesek ítéletét felette befolyásolja még a napi politika, a monarchia és respublika eldöntetlen kérdése, barátok és ellenfelek százféle megnyilatkozása és végül maga a császár, aki ha már nem is tettekkel tényező, de azért időről-időre hírt ad magáról, nem mindig törődve embertársai érzékenységgel. A kép, amelyet a mai kor fia a volt császárról alkot, minduntalan változik, jó és rossz értelemben és aki látta II. Vilmost hatalma magaslatán és látja mai életét, megdöbbenhet az idők változásán. Ez az látszólag, ami II. Vilmost is elsősorban izgatja; Doornban külsőleg egy császári udvar székel, apró keretekben bürokratikus merevséggel fenntartva a régi szokásokat, a valóságban azonban csak keretet adva egy férfiúnak, aki immár csak visszatekinthet.

Általános jellemvonások. Ideje és alkalmá van arra tömérdek. Rettenetes irodalom támadt körülötte. Aki csak valaki volt a császárság idejében, az egyetlen Bülow herceg kivételével, már megírta emlékiratait, egyik vádló a másik után jelent meg és még azok is, akik még ma sem feledkeznek meg a volt uralkodó iránt való tiszteletről, papírra vetettek egyet-mást, ami nem minden tekintetben kedvező II. Vilmosra. És miután hadvezérek, volt miniszterek, udvari főméltóságok és császári tisztviselők minden rangban elmondották, ami nézetük szerint érdekli a nagy világot, megjelentek, szinte utolsónak II. Vilmos édesanyjának levelei, amelyeket házassága során Viktória angol királynőhöz intézett. Akinek kedve van, gyorsan köteteket állíthat össze a volt császár ellen. Az édesanyától kezdve Bismarckon és Hindenburgon keresztül az utolsó fővadászmesterig szinte közös a vélekedés: íme egy kiváló tehetségekkel felruházott férfiú, akiben kedve telhetett az isteneknek. De ami jó volt benne, elrontotta a környezete, és ami jó maradt annyi megpróbáltatás után is, elnyomta ő maga. Egyedül állott, mert a császári méltóság magaslatára nem engedett fel senkit, és ha volt is bátorsága az ár ellen úszni, meggondolás nélkül visszafordult, ha a hullámok összezsáptak feje fölött. Akarata nem volt sziklaszilárd, nézetei gyorsan változtak, nem mintha könnyen befolyásolható lett volna, hanem mert nehezen vagy egyáltalában nem ismerte fel a valóságot. És mégis ha a szerencse kedvez neki, Európa egyik legnagyobb uralkodója maradhatott volna; a vád, hogy kereste a véres összetűzéseket és egy győztes háború

révén még inkább kívánta gyarapítani hatalmát, egyáltalában meg nem okolható és kétségtelenül nem való. Amíg egyenes úton haladhatott, az apró ingadozások nem keltettek nagyobb figyelmet, ha itt—ott nyugtalanították is a kedélyeket, a nyugalom csakhamar helyreállott és II. Vilmos, mint békecsászár tekinthetett vissza negyedszázados uralkodására. A háború kivette az egyenes útról és nincs bántóbb, nyugtalanítóbb megnyilatkozás, mint ami volt hadvezérei emlékirataiban minduntalan olvasható: a császár meghallgatta előterjesztéseinket, de nem volt tiszta képe a helyzetről... Az utolsó pillanatig, amikor elhagyta Németországot. Mindez csak anyaga e jellemrajz-próbának, a többi személyes tapasztalásokból szűrődött át a teljes tárgyilagosságra való törekvés mellett. A németek sohasem szerették II. Vilmost úgy, mint mi magyarok és ő maga is kétségkívül erős rokonérzettel viseltetett irányunkban, ami nem utolsósorban volt nagykövetünk, Szögyény-Marich László sikere és érdeme.

Szülei és ifjúsága. II. Vilmos a trónra született. Szüleinek szerelmi házassága, életük és páratlan szenvedésük még ma is százerek szemébe csal könnyeket. Frigyes császár, aki mint valami legendás hős vonult be a történetbe és mint a liberalizmusnak egyik előharcosa ideálja maradt a polgárságnak, megokolatlan és eddig ismeretlen orvosi vetélykedés tragikus áldozata lett. Csak három hónapig ült a trónon, mint egy halálra ítélt boldogtalan férfiú. Ami Frigyes császárt messze kiemelte kortársai köréből: szilárd akarata, törhetetlen meggyőződése, céltudatos harca az egyszer megállapított tervekért, teljesen hiányzott II. Vilmosból. Azokat a tulajdonságokat, amelyek a fiatal Hohenzollemet az első pillanatra bizonyos kiválósággá pecsételték: szellemi frissességét, gyors felfogását, az adott helyzethez súrlódás nélkül való alkalmazkodását kétségkívül édesanyjától, Viktória, később Frigyes császárnétól örökölte. A német császárság második koronás asszonya minden tekintetben kivételes nő volt. Mint Viktória angol királynő és Albert herceg leánya oly légkörben nőtt fel, amely ítélőképességét még a legfontosabb politikai kérdésekben is zavartalan megítélésre edzette. Nem volt politikai, vagy társadalmi probléma, amely ne foglalkoztatta volna. Édesatyjának nemcsak kedvelt leánya, hanem egyúttal a szó szoros értelmében titkárnője is volt. Az angol nép szívében hordozta a szép, nemes királyné képét és amikor Frigyes herceg, mint a porosz korona jövődő örököse megkérte a kezét, tiszta vonzalomból, jegyese álmait osztva és vele uralkodásra készen jött Berlinbe, hogy itt új életet kezdjen. És ez az élet nemcsak az udvarnak, nem is kizárólag a politikának, hanem elsősorban a családnak szólt. Frigyes és Viktória elválhatatlanul egymással maradtak, amíg a mindenen fölött szeretett férj a sírba nem szállott. II. Vilmosnak édesanyja volt a nevelője. Szeretete teljes odaadásával ápolta elsőszülött fiát, akivel születésekor apró baleset történt, megsérült a bal keze és válla és e testi hibát az orvosi tudomány nem tudta többé eltüntetni. Csodálatosan a balesetet csak a harmadik nap fedezték fel — véletlenül. Egész bizonyos, hogy a trónutód nevelése kifogástalan volt. Amit tanult, olvasott, amit szabad óráiban művelt, kivétel nélkül

szülei tudtával, beleegyezésével történt. Édesanyja naponta órákig olvasott és sétált vele, tanította, oktatta és iparkodott vele az életet ügy megszerettetni, amint azt ő egykor megálmodta. II. Vilmos jó fiú, figyelmes tanuló és szeretetreméltó ifjú volt, akit úgyszólván az egész udvar a szívébe zárt és akiről már akkor nagy figyelemmel beszéltek Európában. II. Vilmos akkori életfelfogásáról keveset tudunk; időközben a Hohenzollernek csillaga elsőrangú nappá vált a világ politikai égboltján, Poroszország a németiség vezetésében magához ragadta a hatalmat, a jövő trónutód már valódi világhatalomról ábrándozhatott. Valószínű, hogy a katonai hatalom jobban vonzotta, hisz édesatyja is elsősorban katona volt és a polgári világ, bár édesanyja újból meg újból megpróbálta szívébe a liberális gondolkodást beoltani, nem igen érdekelte. De talán az évek során sikerült volna őt az angol életfelfogáshoz közelebb hozni, ha a porosz udvar hagyományai nem szakítják el őt családjától és nem plántálják át őt egyelőre Potsdamba, hogy ott beleolvadjon a katonaságba. Ez volt az első lépés az életben, mert az előző esztendő, még a bonni egyetemi látogatása is, inkább csak szárnypróbálgatások voltak, erősen a szülők felügyelete alatt.

P o t s d a m . Potsdam csodát művelt. Vilmos herceg központja lett úgyszólván mindennek. Körülötte forgott a világ. Az első volt nem a rangban, hanem születésénél fogva. Belekóstolt az élvezetekbe, bár mindig mérsékelten, sohasem feledkezve meg kötelességeiről, de már nem volt a család fia, aki először mindig engedelmet kért édesanyjától. Mindez még nem volt baj. De baj volt, hogy tisztársai és följobbvalói máris a jövő császárt látták benne, szava, akarata már akkor is parancs volt és társaságának minden álma egy kérdésben fonódott össze, vájjon hogy és mint lesz, ha ez a fiatal életerős, felette szellemes Hohenzollem a trónra kerül? Vilmos herceg Potsdamban nem talált ellentmondásra még akkor sem, ha nézetei teljesen hamisak voltak, már akkor is csak udvaroncokra talált és láthatólag minden, de minden csak arra törekedett, hogy előtte meghajolva, még szeszélyeinek is engedve, életét kellemessé tegye. Egyszerre csak mély szakadék támadt a herceg és szülei között, azok érezték akaratlanul is, hogy szeretett fiúk a trónra tör, hogy már csak azért is más nézeteket vall és ha kell, gyorsan feledi azt a tiszteletet is, amellyel szüleinek természetszerűleg tartozik. Hogy az agg I. Vilmos császár észrevette-e unokájának e különös felfogását, ki sem tudja. Bismarck bizonyára tudott róla és ha lehetséges volt, ápolta is, mert a vaskancellár meg Frigyes és neje között állandóan egy vagy más okból feszült viszony uralkodott. És ha sokáig titokban is maradt Vilmos hercegnek megváltozott viszonya szüleihez, a titok édesatyjának megbetegedése után mind szélesebb körökben ismeretessé vált és mindenfelé csak arról beszéltek, hogy Vilmos herceg majdnem fékezhetetlen élettággal tör a trón felé. I. Vilmos az aggkor mindent megbocsátó és megértő szelídségével korholás nélkül nézte unokája ambíciójának megnyilatkozásait, nem tett ellenük semmit, de egy pillanatra sem gondolt arra, hogy a rettenetes rákbetegséggel viaskodó fiát lemondásra készítse. A nagy világ előtt, de a saját szemében is

Vilmos már akkor— a jövő császár volt, az egész udvar a fölkelő napot látta benne. Frigyes nejjével Itáliában tartózkodott és amikor I. Vilmos lehunyta szemeit, százezrek kérdezték, ami II. Vilmos titkos gondolata is volt, vajjon szabad-e egy férfiút a trónra ültetni, akinek betegsége már a hangját vette? És ha Frigyes talán, kétségbeesve és gyors végét látva, hajlandó is lett volna a trónról lemondani, neje azt felelte volna — soha, mert az új császárnőnek is voltak ideáljai, talán messzebbmenők, mint fiának, mindenesetre más értelemben. Frigyes és neje a császárságról álmodoztak, amely a polgárság erős vállaira támaszkodva, a liberális ideálokat valósította volna meg; II. Vilmos a katonaságnak szuronyaitól védett trónról szerette volna az egész világot a keblére ölelni, minden osztály törekvéseinek szószólója lenni, amely — az ő meg nem másítható szavára hallgat. Frigyes császár és fia között, még ha a császárnétól el is tekintünk, a szakadék egyre mélyebb lett, mert az új császárt betegágyában felette bántotta, hogy fia vele szemben is az első sorban kívánt szerepelni és talán még jobban, hogy a császárnő éppen fiában nem találta meg a támaszt, amelyre pedig oly nagy szüksége volt. Nem volt rossz fiú Vilmos, nyíltan nem is lépett fel szülei ellen, de a kulisszák mögött ápolta azt a hangulatot, amely Frigyes császár intézkedéseiben a német földön akkor annyira gyűlölt angol szellem megnyilatkozását látta. Ezt az állítólagos angol szellemet természetesen a császárnő képviselte, Viktória királynő leánya, aki akarata ellen, törekvéseinek teljes félreismerésével idegen elem maradt a porosz udvarban és e hamis előítélet eloszlatására nem használt férjének majdnem istenítő szeretete sem. Amíg a polgárság imádta Frigyest és illő távolságban nejét is, az udvar rideg ellenérzéssel viseltetett irányában egészen haláláig. Kilencvennapos uralkodása telve volt nemcsak testi szenvedéssel; Bismarck útjában állott, hogy leányát, Viktória hercegnőt eljegyezze Battenberg Sándor herceg és az utolsó óráit teljesen elkeserítette, hogy fia minden intézkedést eleve megtett a trón gyors elfoglalására...

Trónralépése. Tehát gyorsan elkövetkezett az idő, hogy II. Vilmos a trónra került. Az udvar úgy tekintett rája, mint valami félistenre. Egész Európában félve gondoltak trónfoglalására, mert úgy vélték, nyilván alaptalanul, hogy háborús babérokra tör. Hogy nagyobb nyugtalanság nem támadt Frigyes halálakor, annak talán egyetlen magyarázata Bismarck személyében rejlik, hisz feltehetők méltán a vaskancellárról, hogy ő meg fog akadályozni minden meggondolatlan lépést. II. Vilmos végre császár volt, minden hatalom a kezében összpontosult és nyílt útja volt érvényesülésének. Csak ez órákban lehetett valóban megítélni, mennyire mély volt a szakadék II. Vilmos és szülei között. Aki ismeri Frigyes császárné élettörténetét özvegysége alatt, alig fogja megbocsátani tudni, amit II. Vilmos édesanyja ellen vétett. Az új császár egyszerűen felborította édesatyjának minden intézkedését, három hónapos uralmát törölni óhajtotta az események sorából, édesanyját száműzte az udvartól, a politikától, a társadalmi szerepléstől és még azt sem engedte meg, hogy e valóban szerencsétlen fejedelmi nő holmi jótékony egyesülések élén szerepeljen

és tudatosan növelte — az angol nővel szemben meg-megnyilatkozó ellenérzést. Hasztalan kísérte meg nem egyszer a fejedelmi nagyaanya, a bölcs Viktória angol királynő, unokáját más gondolatokra bírni, hasztalan jöttek minden oldalról férfiak, akik a szerencsétlen császármót és fiát közelebb próbálták egymáshoz hozni, II. Vilmos anyjával szemben a régi maradt. A császár nem talált vissza hozzá. Hogy kezdetben Bismarck is ápolta e rossz viszonyt, ismeretes, politikai taktikából, félreismerve a saját helyzetét. Később a vaskancellár is belátta, hogy tévedett, amennyiben elismerte, hogy Frigyes császárné a kivételes nők közé tartozott, akinek joga volt politikával is foglalkozni. Nagy szó ez Bismarck ajkairól.

Családi élete. Érdekes és felette jellemző volt a császárra, hogy az édesanyjához való viszonyán még a saját felesége sem tudott, vagy — akart változtatni. Frigyes császárné fiának házasságát Augusztá Viktória schleswig-holsteini hercegnővel melegen pártolta. Amikor a fiatalok titokban eljegyezték egymást, Frigyes császárné volt az első, akit titkukba beavattak és a császárné minden lehető alkalommal kifejezésre juttatta, hogy mennyire szereti és becsüli menyét. Mindig úgy nyilatkozott róla, mint egy minta feleségről, mint egy minta anyáról és soha bántó megjegyzés nem hagyta el ajkait. És mégis Augusztá Viktória anyósa haláláig hű követője volt férje akaratának, anyósát épp úgy kerülte, mint férje és amint Frigyes császárné leveleiből kitűnik, nem egyszer szinte tüntetőleg mutatta, hogy anyósában az idegen nőt látja. Lehet, hogy nem meggyőződésből cselekedett nem éppen méltó módon, csak nem mert férje akarata ellenére több szeretetet mutatni ama nővel szemben, aki végre is férjének édesanyja volt. Lehet, hogy megpróbálkozott férje és annak édesanyja között hidat verni, de ily kísérletről nem tud senki. Ellenben ismeretes, hogy amikor I. Vilmos özvegyének halála után a már szintén özvegy Frigyes császárné néhány nőegyesület védelmét kívánta vállalni, fia tudatta vele, hogy az elhunyt császárné az ő feleségével már megbeszélte, hogy a jótékonyág terén a fiatal császárné lesz az utóda!...

E családi kép nem éppen megnyugtató. II. Vilmos nyilván, mint a legtöbb polgári szülő, úgy gondolta, hogy az ő esete más és a saját szűkebb családjában megkövetelte ama feltétlen tiszteletet, amit ő legalább is az édesanyjától megtagadott. Amíg a trónon ült, e tekintetben nem is volt panasza. De egészen a háború tragikus fordulatáig megmaradt ama felfogása mellett, hogy szavát minden ellentmondás és kritika nélkül követni kell és úgy tetszik, ha szükség lett volna rá, keményebb rendszabályokkal is érvényt szerzett volna akaratának. Szűkebb családjában tehát teljes volt, legalább látszólag, az egyetértés és a boldogság, de csak látszólag, mert a háború után sok minden felbomlott, amit előbb senki sem tartott volna lehetségesnek. Az atyai hatalom a császári méltósággal párosulva csodát termelt, a dinasztikus érdekeket senki sem merte háttérbe szorítani, viszont felesége halála után csakhamar újból megnősült, két fiának házassága összemomlott és hazája földjén nem legidősebb fia, a trónörökös, hanem Eitel Frigyes herceg az állandó képviselője. Most, hogy Poroszország

az anyagi kérdéseket a Hohenzollemekkel békés megegyezés útján rendezte, II. Vilmos újból Európa egyik gazdag fejedelmi sarja és a hercegek évi járadéka eléri majdnem a békebeli magasságot.

A béke korszaka. A politikai életben II. Vilmos uralkodása több fejezetre oszlik. Fény és árny váltakozik bennük. A háborúig tagadhatatlanul több a fény, több a pompa és majdnem páratlan az eredmény. A Németbirodalom megtalálta helyét a nap alatt, hatalma kivételesen erős hadseregre támaszkodott, ipara, kereskedelme világszerte a homloktérbe került és diadalmasan hódította meg a piacok egész sorát, gyarmatai mintaszerűek voltak és II. Vilmost valóban mint a békecsászárt ünnepelték. És mindezt elérte, bár szakított Bismarckkal, bár a saját külön politikáját követte és bár a birodalomban politikusok és pártok nem mindenben osztották nézetét; Amikor a trónra lépett, Németország fordulóponton állott. Ha Frigyes nem öli meg a gégerák, ha a német politika arra az ösvényre kerül Bismarckkal, vagy nélküle, amelyről Berlinben és Londonban álmodoztak, akkor csakhamar megalakul nyílt, vagy titkos szerződések útján a német-angol mindent uraló és ellenségeket egyáltalában nem ismerő világszövetség, amely azután egy vagy más irányban kibővíthetett volna. Hogy e földünket átfogó tervből, amely kétségkívül a világháborút lehetetlenné tette volna, mint alakult ki egy másik politikai irány a Balkán felé és hogy csúszott át a Németbirodalom az angol diplomácia ellenérzése alatt abba az elszigeteltségbe, amelyből már nem volt menekvés, ismeretes. Viktória angol királynő szívesen támogatta unokáját II. Vilmost, de már fia és utóda, a politikai művészet egyik mestere, nem tudott a császárral közös munkára egyesülni, nem utolsó sorban II. Vilmos hibájából. Mert az angol diplomácia nem egyszer megpróbálkozott az utolsó időkig, a flottaépítés kérdéseiben Németországgal megegyezésre jutni és a kisebb német flotta fejében a császárság érdekeit minden más úton védeni. II. Vilmos és az angol trónra Viktória halála után ülő nagybátyja ellenfelek voltak, nem politikai, hanem inkább személyi polémiák miatt. II. Vilmos nem engedett, így erősödött meg egyre a Habsburg-házzal való barátsága, így született meg a szövetségi hűség tartós hangoztatása. És így jutottunk el a háború küszöbéig.

II. Vilmos és Bismarck. Miért szakított II. Vilmos Bismarckkal? A felelet nagyon egyszerű. Bismarck I. Vilmos alatt több volt, mint a császár, felfelé mindenható volt, lefelé, a parlamentet értem, mindig tudta, hogyan kell terveit törvényerőre emeltetni. Bismarck támogatta II. Vilmos trónrajutását, mert úgy gondolta, hogy a fiatalabb császárral könnyebb lesz kormányoznia, mint Frigyesel, akinek érettebb akarata és messzemenő tervei voltak. Bismarck hamisan ítélte meg a helyzetet és gyorsan be kellett látnia, hogy csalódott. II. Vilmos mint újjító kívánt fellépni a kormányzás minden terén, új meglepő intézkedésekkel akarta a szocialista párt gyarapodó befolyását megtörni, hol a szociális törvényhozás kiépítésével, hol pedig radikális rendszabályokkal. A külső politikában nem volt

ugyan Bismarck ellenlábas, de szeretett volna több agilitást kifejteni és többször, amint meg is történt, a német hatalmat megcsillogtatni. Legnagyobb baj volt, hogy II. Vilmos Bismarck mindenható hatalmát nem ismerte el, nem elégedett meg a kancellár referálásával, kereste a többi miniszterek tanácsát is (látszólag) és Bismarck egyik-másik javaslatát, vagy előterjesztését egyszerűen félretette. Nyilvánvaló volt, hogy e két férfiú sokáig nem fog együtt maradni és a válás gyorsabban be is következett, amint azt maga Bismarck hitte. Emlékiratai utolsó kötetében azután Bismarck meg is festette a császár torzképét, előrejelezve uralmának és császárságának összedőlését. Kétségkívül Bismarck haragjában és haláláig való elkeseredésében (a császárral való későbbi megbékülése nem volt őszinte) sok mindent túlzott. Következtetéseiben azonban nem tévedhetett, mert nem volt nehéz előrelátni, hogy a mindenható császár, mindig csak a saját akaratától vezettetve, előbb-utóbb hamis utakra fog kerülni.

A Bülöw-korszak. Egyelőre úgy tetszett, hogy Bismarck tévedett. Caprivi és Hohenlohe herceg után Bülöw személyében oly kancellárt kapott a birodalom, aki mestere lett a diplomácia tudományának és akinek nem ártottak II. Vilmos sokszor kritizált harcias beszédei, amelyek azonban csak hatalmi és nem háborús megnyilatkozások voltak és nem ártottak az udvari cselszövények, sőt sikeresen tudta ellensúlyozni a császár nem mindennapos szeszélyeit is. Bülöw herceg most ünnepelte nyolcvanadik születése napját és még egyre hűen őrzi emlékiratainak ama részét, amely II. Vilmos személyéről szól. Bülöw nem volt Bismarck, nem követte terveit oly céltudatos előretöréssel, mint a vaskancellár, útja is egyenetlenebb volt, s ha itt ott cikkcakkos kurzusról beszéltek, e megjegyzésben sok volt a valóság, de egyben megegyezett nagy elődjével: hogy akaratát a császárnál is keresztül tudta vinni. Nem úgy, mint Bismarck, aki egyre lemondásával fenyegetődzött, hanem úgy, hogy a császárral meg tudta értetni és kedveltetni terveit. Bülöw herceg a császárnak barátja volt, és ama kivételes lények közé tartozott, akiknek joguk volt, derült órákban az uralkodót tegezni. Ha Bülöw egy második Bismarck lett volna, talán a külső politika terén több eredményt ért volna el, talán el tudta volna kerülni az angolok tervezte elszigetelést, talán az orosz viszontbiztosítás ténye újból valóra vált és talán II. Vilmos sok honmentő gondolatai közül is egy-kettő megvalósult volna a mai kor számára. De amint a Reichstagban is változó pártokkal kormányozott és a baloldalt néhányszor felváltotta a jobboldallal, mert úgy könnyebb volt többségre szert tennie, úgy a külső politikában is szerette a rendelkezésére álló erőket mindig másként fel- és kihasználni, feledve, hogy a túlsó tábor talán még ügyesebb, mint ő. Mégis ő volt Németország legügyesebb kancellárja és amikor elment, veszítve a császár kegyét, nem gondolta, hogy úgyszólván be is fejezte pályáját. Minden parlamentáris országban kétségkívül egy Bülöw újból hatalomra kerül, Németországban arra csak egy mód volt, a császár barátsága, így került Bülöw hercegi székébe Bethmann-Hoüweg és vele a háború első kancellárja.

A hatalom magaslátán. Mindent egybefoglalva II. Vilmos fényes egyéni tulajdonságai éppúgy kidomborodtak a bámulatosan eredményes békekorszak alatt, mint nyilvánvaló hibái. Az uralkodás szemében, nem volt külön művészet, amelyben segítségére lehetnek volna a nemzet kiválasztottjai, hanem egyéni akció. A trón magasságáig felért ugyan minden panasz és kritika a sajtó hasábjairól, különösen ha azok a külföldön jelentek meg, de megszívlelésre alig találtak. A birodalmi kormány kizárólag a császári akarat végrehajtója volt, Poroszországban az alkotmánynak megfelelően a királyi akarat uralkodott. De mit jelentettek eme akkor kevésbé bántó árnyjelenségek minden más siker és dicsőség mellett? Kereskedelem és ipar, tudomány és művészet a politika-, hadsereg- és flottamentes órákban kellő figyelemben részesültek. II. Vilmosnak külön Mese volt, a Siegesallee (most békeút) a berlini Tiergartenbeü, telve porosz és német uralkodók szobraival bizonyítja, hogy nem volt a nagy alkotások bámulója. De kenyeret adott közepes szobrászoknak. Színházaiban II. Vilmos nem egyszer mint rendező lépett fel, újból csak egyéni akaratát érvényesítve. Csak a tudomány terén hajlott mások tanácsára akkor, ha a tervek a végeredményben az ő dicsőségét hirdették, mint a Vilmos császár tudományos intézet, amelynek első milliós költségeit egy söréstén íratta alá hűséges alattvalóival, illetve bankáraival. Ami azonban a tömegnek a legjobban tetszett, a hadsereg, meg a flotta volt egyre növekvő tekintélyével és politikai súlyával. A polgárság megnyugodott a gondolatban, részben Bülow herceg bölcs taktikáját csodálva, hogy II. Vilmos a végeredményben csak a békét keresi és örömmel áldozott egyre nagyobbodó mértékben hadi célokra. A Reichstagnak itt-ott föllépő ellenzéke, ha néha mérséklést is tudott előidézni, nem igen szabályozta terveit, mert a honatyák legtöbbször sok vita után, ha nem is a császári akarat, de a hadügyi kormány megokolt javaslata előtt meghajoltak. A birodalom anyagi erői egyre növekedtek, még a gyarmatok nagy deficitje sem okozott gondot és II. Vilmos abban a tudatban élhetett és nyilván élt is, hogy hatalma korlátlanága mellett trónja szilárdságában is teljesen bízhat. Az igaz, hogy voltak szocialistái, de a porosz parlamentbe azokat már be nem engedte, a birodalmi liberális választási rend mellett visszautasította a porosz választási reformnak még a gondolatát is. Egyetlen vágya, gondja volt hatalmának kiépítése és fenntartása és hogy abban a keretben egy boldog, megelégedett nép áll-e mögötte, vagy politikai gondok gyötrik népei millióit, nyilván nem érdekelte. A szerencse császára volt, biztos kézzel válogatta ki hivatalnokait, a parlament befolyását távol tartotta udvarától és egyben, mert mellette és körülötte nem élt senki, vagy nem tartózkodhatott soká, aki véleményét nem osztotta, maga is úgy vélte, hogy csalhatatlan. Fájdalom, környezetében más gondolat és érzés nem is uralkodott. Amerre csak fordult, embereket látott és hallott, akiknek látszólag más feladatuk nem volt, mint császárukot szolgálni és annak akaratát rögtön meg is valósítani. Ha rossz kedve volt, az udvart csak az a gond bántotta, a rossz kedvet eltüntetni és a császár ajkaira a mosolyt visszavarázsolni. Hogy mennyi képmutatás, mennyi megalázkodás, mennyi önmegtágadás volt e nagy

színjátékhoz szükséges, nehéz megmondani, de utóbb, amikor az uraságoknak megnyílt az ajkuk és alkalmuk nyílt, hogy a bukott császárról beszéljenek, kitűnt, hogy rettenetesen sok gúny, kedvtelenség, kemény kritika maradt a lelkekben mélyen belevésve. Nem volt ez az udvar romlott, nemesek voltak az erkölcsi, kifogástalanok az életmegnyilvánulásai. De egy emberre volt felépítve minden, egy halandóra, akit a sors a trónra ültetett jókedvében, nem minden érdem nélkül, de akit mégis halálosan sújtott, amikor oly férfiakkal vette őt körül, akik jó hivatalnokok, komoly politikusok és kétségkívül kiváló hazafiak is voltak, de hiányzott belőlük az önzetlenség, a ritka bátorság, a saját sorsukat kockára tenni a császárral szemben is, amikor a haza magasabb érdeke úgy kívánta.

A császár sokat dolgozott. Szélgjegyzetei, amelyek most nyilvánosságra kerültek, mutatják, hogy nem fukarkodott kemény megjegyzésekkel sem. Ő úgy mondja most, hogy amihez minden irodafőnöknek joga van, nem lehet megtagadni egy császártól sem. Sűrűn fogadta minisztereit, sűrűbben akiket szeretett, mind kevesebbet, akiktől kegye elfordult. Amikor Dernburg, a demokrata Bülow ajánlására a gyarmatügyek államtitkára lett, majd mindennap a császári kastélyba volt hivatalos, három esztendővel később már az udvar nem foglalkozott vele... Őfelségét nem érdeklik most a gyarmatügyek, suttogták az udvarnál. Más szóval Dernburg kegyvesztett lett. A parlament vezetőit ritkán fogadta, inkább csak kényszerből, de akkor sem beszélt velük az aktuális kérdésekről. Nyilván félt, hogy ellentmondásra talál, tehát inkább tüntetőleg a világ minden érdektelen problémáját összehalmozta, csakhogy a politikust elnémítsa. Ehhez a szokásához hű maradt még a háborús esztendőben is. Akkor egyszer Helfferich, mint vicecancellár, miniszteriuma kertjében összehozta a császárt hat vezető politikussal. Ebert is ott volt, Scheidemann is. És bár akkor a harcmezőkön döntő csatákat vívtak, a császár a háború kérdéseiről hallgatott. A kétórás megbeszélésnek eredménye egyenlő volt a semmivel. Viszont külföldi államférfiakkal a császár, ha találkozott velük, nagyon is alaposan megbeszélte a külpolitikai eseményeket, természetesen nem azért, hogy tanácsokat fogadjon, hanem, hogy a diplomátákat a saját felfogásának megfelelően megdolgozza. Nem volt mindig diplomatikus, amit e beszélgetések során tett, mert a legtöbbször elárulta a saját terveit, vagy legalább is politikai nézeteit. Nem egy titkos jelentés a vele való beszélgetésről egyenesen ártott törekvéseinek. De e tekintetben nem lehetett tevékenységét korlátozni, hasztalan intették, hogy kevesebbet utazzon és szónokoljon, hasztalan kérték, hogy legyen óvatosabb megnyilatkozásaiban, nem is vett tudomást az ily kívánságokról és ment tovább a saját útjain. Valahol meg kellett akadnia e nem teljesen céltudatos kormányzásnak, valahol keményebb akadályokra kellett találnia, ha kellő időben uralmát a hatalmi eszközök fenntartása mellett modern alapokra nem építi. Nem tette meg, pedig modern uralkodó volt, persze a saját értelmében. Hiszen, amikor egy választás során késő éjjel a nép összeverődött palotája előtt és éltette, kijött az erkélyre és pár szóval megköszönte, politikai tanácsok közepett, a nem szokásos tüntetést. De a tömeg

akkor sem volt szemében más, mint eszköz uralma megerősítésére. Éppúgy, amint amikor Ludendorffot elbocsátotta, menten hozzáfűzte: most meg fogom próbálni Eberttel együtt a szociális császárságot megteremteni. Mindig csak a császári korona fénye mutatta az utat, amelyen haladni kívánt. E tekintetben még a szövetséges államok uralkodóival való érintkezésben sem tett különbséget. Mindig mellettük volt, ha a politikája úgy követelte, de számba se vette őket, a fejedelmi társakat, ha tisztán hatalmi megnyilatkozásokról volt szó, amelyek során egyedül óhajtott tündökölni. Császár volt Berlinben csakúgy, mint Münchenben vagy Stuttgartban, két kézzel adott, ha a fejedelmeket kellett a nép ellenében támogatni, de éppúgy hajlandó volt, a saját politikája javára a tömeggel az uralkodók ellen politikát csinálni. Ő a császárságot valóban a saját képére alakította át. Mindenható volt a bel- és külpolitikában, az udvarnál, a hadseregénél, a flottánál, az irodalom, vagy a művészeti kérdésekben, a hivatalos életben, csakúgy mint a társasélet megnyilatkozásaiban, egyszóval a német világon mindenütt. De azért nem volt fellépésében holmi színészkedés, amint azt utólag oly sokan állítják, hanem mindig csak a vérebe átment meggyőződés, hogy jobban és méltóbban, sikeresebből és dicsőségteljesebben a császárságot vezetni nem lehet, amint azt ő teszi. II. Vilmos a saját szemében is több volt mint egy név, élő kifejezése volt egy soha visszamentő korszaknak, amelyet végeredményében ő teremtett meg — uralkodási művészetével...

A világháború. Ez a művészet azonban teljesen kudarcot vallott a háborúban. A világháború okairól, elhárításának lehetőségeiről e sorok keretében alig lehet szó. Mindenesetre itt is kimondhatjuk, hogy a császár nem kereste a háborút és amennyiben akkori politikai felfogása engedte, ellene is dolgozott. És tagadhatatlan, hogy a háború első napjaiban ő is telve volt a minden politikától mentes lelkesedéssel, amely az összes szíveket hevítette. Később... Elsősorban nem volt hadvezér, talán nem is kívánt lenni. A főhadiszálláson meghallgatta ugyan az előterjesztéseket, kritikát mondott, javaslatokat tett, de szólása ellenére — legalább is a háború második felében — már nem kívánta, hogy minden szavát mint a csalhatatlanság kifejezését tiszteljék. Hindenburggal szemben még a kritika jogáról is lemondott. Ha hadvezér lett volna, akkor a Marne melletti csata talán másként végződött volna, talán meg tudta volna akadályozni, hogy a nyugati és keleti fővezetőség, meg a német és az osztrák-magyar főhadiszállások között örökös súrlódások uralkodjanak, amelyek nem egyszer az utolsó pillanatban kiragadták a mi kezeinkből a döntő sikert. Am azért a politikai vezetés terén megmaradt tragikus rúgónak. Bethmann-Hollweg és még gyengébb utódai nem voltak sem kiváló politikusok, sem messze kimagasló diplomaták. II. Vilmos szava és akarata maradt a politikában a döntő és újból útjában állott népi egy merész kezdés sikerének. A titokban szövött béketárgyalások megakadtak, a nyíltan felajánlott béke süket fülekre talált, az ellenséges diplomácia nem mert a császár szavára építeni és a szövetségeseknek vagy nem volt szavuk, Vagy ha volt, későn jelentkezett. Nem lehet

tudni, mikor gondolt a császár először a veszített háború lehetőségére és következéseire, mindenesetre valószínűleg nagy későn, amikor már mentség számára nem volt. A rettenetes hosszú front harcait már nem tudta hadvezér! szemmel követni, a háborús anyag beszerzése, a front mögötti elkeseredés, a békés lehetőségek egész sorozata nyilván csak annyiban érdekelték, amennyiben az egyik-másik kibontakozás trónját még megmenthette volna. Akaratról már nem lehet beszélni utolsó uralkodói tetteiben, ide-oda ingadozott, a nagy nyilvánossággal szemben .miég mindig mint a császár lépett fel, de környezetében alig volt más, mint egy egzisztenciájáért rettegő egyszerű földi halandó. Csak ebben a megvilágításban érthető, hogy teldntélyét is veszítette, hogy katonasága és népe elfordult tőle, hogy Hindenburg sem ajánlhatott neki mást, mint Hollandia földjére menekülni. Utolsó kísérletei, legalább a porosz koronát családja számára megmenteni, sem sikerülhettek, mert kancellárja, Miksa badeni herceg, könnyű kézzel közhírré adta, hogy II. Vilmos minden méltóságáról lemondott, holott a császár még mindig próbálta menteni, ami nézete szerint menthető volt. Pedig huszonnégy órával előbb a császár és trónörökös a trónról való lemondásukkal az unoka számára még biztosíthatták volna a császári koronát. De II. Vilmos lemondani nem akart, a trónörökös nem volt mellette és sok habozás-ingadozás közepett megjött a berlini meglepetés, hogy minden késő, a kancellár már lemondatta a császárt. II. Vilmos most egyszerre mindenben követte azok kérését, akikben még bízott és Hindenburg még ma is vállalja a felelősséget a Hollandiába való menekülésért. Nem mindenben helytálló, ha még ma is II. Vilmost illetik szemrehányásokkal, hogy az utolsó pillanatokban nem állott csapatai élére és nem kereste a frontokon a halált vagy, hogy bizonyos fokú gyávaság rejtett elhatározásában, amikor a birodalmat elhagyta. Amint nem lehet II. Vilmosra róni minden felelősséget, ami a háború alatt történt, úgy nem lehet őt egyszerűen elítélni sem utolsó uralkodói cselekedeteiért. Hibás volt ama gondolata, hogy lemond a német császári méltóságról, de megmarad porosz királynak, mert kettétörte volna az új egységes Németországot és megokolatlan volt ama nézete, hogy még mindig annyira szeretik és tisztelik, hogy örömmel fogják a veszített csata után is Berlinben látni. És teljesen félreértette a helyzetet, amikor úgy gondolta, hogy a háború befejezése után a győztesek őt a birodalom élén tűrni fogják. Császársága utolsó napjaiban látszólag elveszítette dinasztikus érzését is, mert nem ismerte fel, hogy csak a gyors lemondással és a trónnak unokájára való átruházásával mentheti meg a Hohenzollernek jövő uralmát. Á nagy császár az utolsó döntő órákban — már nem volt császár.

II. Vilmos és Magyarország. Ami II. Vilmosnak a magyarokhoz való viszonyát illeti, utolsó könyve óta ismeretes, hogy már nagyatyja életében nem egyszer hallotta, hogy Berlinben szívesen látták és természetesen tartották volna, ha a Habsburgok politikai súlypontjukat Budapestre helyezik át. Tehát tisztában volt Magyarország politikai súlyával. A berlini osztrák és magyar nagykövet, Szögyény-Marich László lehetőleg erősítette őt ebben a gon-

dolatmenetben, nem minden siker nélkül, amit II. Vilmosnak híres budapesti pohárköszöntője is bizonyít. De másrészt II. Vilmos nem tekintette annyira jelentősnek az ő politikai tervei keretében a magyar befolyást, hogy komolyan tett volna bármit is érdekünkben. Ferenc József királyunkkal nyilván sohasem beszélt a magyar dolgokról, de annál többet Ferenc Ferdinánd trónörökössel, akihez belső barátság fűzte. Egészen bizonyos, nem egy forrásból tudom, hogy Ferenc Ferdinánd utolsó konopisti útja alkalmából vele egész terjedelmében megbeszélte ama terveit, amelyek a kettős monarchia „végleges rendezését“ foglalták magukban. Fájdalom, II. Vilmos nem nézte többé a kettős monarchiát berlini szemüvegen keresztül, hanem teljesen beleélté magát Ferenc Ferdinánd szellemébe. Talán Tirpitz, aki Konopistban résztvett a történeti megbeszéléseken, egyszer még nyilatkozni fog a történekről. De ha II. Vilmos nem is emelt kifogást Ferenc Ferdinánd tervei ellen, nem engedte magát személyi téren befolyásoltatni, mert hiszen bámulója volt Tisza István gróf államférfiúi készségének, holott — Konopistban egészen mást hallott. A háború alatt megcsodálta a magyar vitézséget, a magyarokat minden alkalommal kitüntette és ma is szívesen beszél magyarokkal, mert jól tudja, hogy Magyarország a világon talán az egyetlen állam, amelyben még nagy szeretettel beszélnek róla.

Doorn. Ami a doomi tartózkodást illeti, csak egy tény említésre méltó. II. Vilmos ma is abban a nézetben él, hogy más útja nem volt, hogy a balsors üldözte, hogy népei visszavárják és hogy történeti hivatását még nem fejezte be. Ez a gondolatmenet, ami teljesen jellemére vall, uralja egész lényét, benne keres vigasztalást, új erőt, megnyugvást vallásos meggyőződése alapján. Ma is még isteni tiszteletet tart hívei körében, mint egykor, ha hajóján messze utakat tett, ma is az egek felé emeli tekintetét, ha balsorsa könnyeket csal szemébe. A császár sírja is megtanult, de állítása szerint nem a saját balsorsán, hanem ama milliók tévedésén, akik többé benne hinni nem akarnak. A könnyek másoknak szólnak, pedig valójában csak egy történeti korszak tragikus és meg nem változtatható végét jelzik...

VÉRTESI DEZSŐ